

BANKLARDA MUAMMOLI KREDITLAR DARAJASINI PASAYTIRISHDA XORIJIY TAJRIBALARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI

Adhamov Umid Yorqinjon o'g'li

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu tezisda tijorat banklari aktivlari sifatini sog'lomlashtirishda jahon amaliyotida keng qo'llaniladigan institutsional yondashuvlar va ularning O'zbekiston bank tizimiga adaptatsiya qilish imkoniyatlari tadqiq etilgan. Tadqiqot doirasida muammoli kreditlarni (NPL) bank balansidan chiqarishning xalqaro modellari, xususan, "Yomon bank" (Bad Bank) kontsepsiyasi, Aktivlarni boshqarish bo'yicha ixtisoslashgan xorijiy kompaniyalar (KAMCO, SAREB tajribasi) hamda muammoli qarzarlar ikkilamchi bozorining ishlash mexanizmlari qiyosiy tahlil qilingan. Tezisda xorijiy davlatlarning bank inqirozlaridan chiqish va aktivlar toksikligini kamaytirish bo'yicha tajribalarini milliy iqtisodiyotning transformatsiya sharoitida qo'llash istiqbollari asoslab berilgan. Olingan xulosalar milliy bank tizimining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda xalqaro standartlarni institutsional darajada tatbiq etish bo'yicha ilmiy takliflar majmuasini tashkil etadi.

Kalit so'zlar: muammoli kreditlar (NPL), xorijiy tajriba, "Yomon bank" (Bad Bank), Aktivlarni boshqarish kompaniyasi (AMC), ikkilamchi qarzar bozori, moliyaviy sog'lomlashtirish, toksik aktivlar, xalqaro standartlar, aktivlarni sekuryutizatsiya qilish, bank barqarorligi.

Jahon moliya amaliyotida banklar aktivlari sifatini sog'lomlashtirish va muammoli kreditlar (NPL) hajmini institutsional darajada kamaytirish bo'yicha turlicha strategik modellar shakllangan bo'lib, ularning samaradorligi har bir davlatning o'ziga xos iqtisodiy sharoitlariga bog'liqdir. Ko'pgina rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, muammoli aktivlar bilan ishlashda faqatgina banklarning ichki resurslariga tayanib qolish tizimli xatarlarni to'liq bartaraf etishga imkon bermaydi. Shu sababli, xalqaro miqyosda "yomon aktivlar"ni markazlashgan holda boshqarish va ularni bank balansidan alohida institutsional tuzilmalarga o'tkazish mexanizmi eng samarali yechim sifatida e'tirof etilmoqda. Xorijiy tajribalarning tahlili shuni ko'rsatadiki, muvaffaqiyatli sog'lomlashtirish jarayonlari uchun davlat va xususiy sektorning o'zaro muvofiqlashgan harakati hamda mustahkam huquqiy baza talab etiladi. O'zbekiston moliya bozorini isloh qilish sharoitida mazkur xalqaro modellarning fundamental jihatlarini o'rganish va milliy bank tizimiga adaptatsiya qilish bank barqarorligini ta'minlashning strategik

yo‘nalishi hisoblanadi. Aktivlarni boshqarishning bunday innovatsion modellarini tatbiq etish banklarga o‘zlarining asosiy faoliyatiga diqqat qaratish imkonini yaratadi.

Janubiy Koreyaning Aktivlarni boshqarish korporatsiyasi (KAMCO) tajribasi bank inqirozlarini bartaraf etishda davlat va bozor mexanizmlarining o‘zaro sintezi bo‘yicha dunyodagi eng muvaffaqiyatli namunalardan biri hisoblanadi. KAMCO nafaqat bank balansidagi muammoli aktivlarni sotib oladi, balki ushbu aktivlarni qayta tuzish va ularni investorlar uchun jozibador ko‘rinishga keltirish orqali moliya tizimiga likvidlilikni qaytaradi. Korporatsiyaning muvaffaqiyati uning muammoli qarzlar bo‘yicha maxsus vakolatlarga ega ekanligi hamda davlatning moliyaviy ko‘magi bilan qo‘llab-quvvatlanganligi bilan izohlanadi. Koreya tajribasi muammoli aktivlarni boshqarishda markazlashgan davlat agentligining mavjudligi moliya bozoridagi ishonchni tezkor tiklashda hal qiluvchi rol o‘ynashini isbotladi. Ushbu modelni o‘rganish O‘zbekistonda yirik sanoat korxonalarining muammoli qarzlarini tizimli ravishda sog‘lomlashtirishda yangicha metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Bunday institutsional yondashuv banklarni uzoq muddatli va samarasiz aktivlarni balansda saqlash yukidan xalos etadi.

Ispaniyaning muammoli aktivlarni boshqarish tajribasida "SAREB" (Bad Bank) modelining qo‘llanilishi bank tizimidagi toksik aktivlarni ajratib olish va ularni professional boshqaruvga berishning klassik namunasi. SAREB asosan ko‘chmas mulk bilan bog‘liq bo‘lgan muammoli kreditlarni markazlashtirib, ularni uzoq muddatli perspektivada sotish orqali moliya bozorini barqarorlashtirishga erishdi. Ispaniya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, muammoli aktivlar bilan shug‘ullanuvchi ixtisoslashgan tuzilmalar banklardan xatarlarni o‘ziga o‘tkazib, ularga yangi kreditlash loyihalarini moliyalashtirish uchun "kapital maydoni" yaratib beradi. Mazkur modelning muhim jihati shundaki, u aktivlarni tezda sotishga emas, balki ularning bozor qiymatini maksimal darajada tiklashga va bozorning o‘zini muvozanatlashtirishga qaratilgan. Ispaniya modelining tahlili O‘zbekiston moliya bozorida ko‘chmas mulk va qurilish sohalaridagi muammoli kreditlarni boshqarishda katta ahamiyatga egadir. Ushbu yondashuv orqali bank tizimidagi likvidlilik taqchilligi muammosini tizimli ravishda hal qilish imkoniyati yuzaga keladi.

Amerika Qo‘shma Shtatlari tajribasida muammoli kreditlarni boshqarishda "Resolution Trust Corporation" (RTC) kabi maxsus tuzilmalarning faoliyati bank tizimini sog‘lomlashtirishda davlat aralashuvining vaqtinchalik va natijadorlikka yo‘naltirilganligini ko‘rsatdi. RTC qisqa vaqt ichida bankrot bo‘lgan banklarning aktivlarini sotish va moliya bozoridagi zararlarni minimallashtirish bo‘yicha misli ko‘rilmagan samaradorlikni namoyon etdi. AQSh tajribasi shuni tasdiqlaydiki, muammoli aktivlarni boshqarishda bozor likvidliligini oshirish uchun aktivlarni paketlar ko‘rinishida sekuryutizatsiya qilish eng samarali instrumentlardan biridir. Bunday yondashuv muammoli qarzlarini investitsion qimmatli qog‘ozlarga aylantirish orqali

keng doiradagi investorlarni jalb qilish imkonini beradi. RTCning tajribasi moliya tizimidagi inqirozlarni bartaraf etishda huquqiy tartib-taomillarning tezkorligi va aktivlar narxini bozor shartlarida belgilash tamoyili muhimligini asoslab beradi. O'zbekiston sharoitida mazkur tajribani o'rganish bank aktivlarini bozor mexanizmlari orqali sog'lomlashtirishda yangi yo'nalishlarni ochib beradi.

Yaponiya bank tizimi tajribasi muammoli kreditlar bilan kurashishda "Cooperative Credit Purchasing Company" kabi ixtisoslashgan tuzilmalar orqali uzoq muddatli iqtisodiy turg'unlik oqibatlarini bartaraf etish usullarini ko'rsatib berdi. Yapon modeli asosan banklar o'rtasida konsortsiumlar tuzib, muammoli aktivlarni birgalikda sotib olish va ularni bosqichma-bosqich realizatsiya qilishga asoslangan edi. Garchi bu model Ispaniya yoki Koreya tajribasidan farq qilsa-da, u banklarning o'zaro hamkorligi orqali tizimli tavakkalchiliklarni boshqarish imkoniyatini ochib berdi. Yaponiya tajribasi shuni ko'rsatdiki, muammoli kreditlarni boshqarishda faqatgina moliya bozori drayverlariga tayanish yetarli emas, balki korporativ boshqaruv madaniyatini ham tubdan yangilash zarur. Milliy bank amaliyotimizda Yapon modelining ayrim jihatlarini qo'llash banklararo muammoli aktivlar bozorini shakllantirishda foydali bo'lishi mumkin. Bunday yondashuv banklar o'rtasidagi axborot almashinuvi va xatarlarni birgalikda boshqarish madaniyatini yuksaltiradi.

Xorijiy davlatlarda muammoli kreditlar darajasini pasaytirishda aktivlarni sekuryutizatsiya qilish (securitization) jarayoni moliya bozorining chuqurligini ta'minlovchi va likvidlikni tiklovchi eng kuchli instrument hisoblanadi. Bu mexanizm orqali banklar o'z balansidagi muammoli aktivlarni moliyaviy oqimlar generatoriga aylantirib, ularni qimmatli qog'ozlar bozorida sotish imkoniga ega bo'ladilar. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, sekuryutizatsiya nafaqat bank risklarini investorlarga o'tkazadi, balki moliya tizimiga yangi kapital oqimini jalb qiladi. Mazkur instrumentning muvaffaqiyatli ishlashi uchun mamlakatda qimmatli qog'ozlar bozori va huquqiy infratuzilma yetarli darajada rivojlangan bo'lishi talab etiladi. Sekuryutizatsiya amaliyoti banklarga "toksik" aktivlardan tezda xalos bo'lish va o'z kredit reytinglarini yaxshilash imkonini beradi. O'zbekistonda ushbu xalqaro amaliyotni joriy etish bank tizimi uchun yangi likvidlik manbalarini shakllantirishda istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

G'arbiy Yevropa davlatlari, xususan, Buyuk Britaniya va Germaniya tajribasida muammoli kreditlar uchun "ikkilamchi bozor"ning (Secondary Market for NPLs) rivojlanganligi bank tizimining chidamliligini ta'minlovchi asosiy omildir. Ushbu bozorlarda ixtisoslashgan investitsion fondlar va professional qarz undiruvchi kompaniyalar banklardan muammoli portfollarni sotib olib, ularni samarali boshqarish bilan shug'ullanadilar. Ikkilamchi bozorning mavjudligi banklarga o'zlarining "yomon aktivlari"ni bozor narxida naqd pulga aylantirish imkoniyatini yaratadi. Yevropa tajribasi shuni ko'rsatadiki, bunday bozorning ishlashi uchun qarz oluvchilarning

huquqlari va kreditorlarning himoyasi o'rtasida mukammal muvozanat ta'minlangan bo'lishi lozim. O'zbekiston bank tizimida bunday bozorni shakllantirish istiqbolda muammoli kreditlar hajmini o'z-o'zini tartibga solish mexanizmi orqali boshqarishga imkon beradi. Ikkilamchi bozorning rivojlanishi moliya tizimida shaffoflikni oshiradi va bank aktivlarining real qiymatini aniqlashda xolis indikator bo'lib xizmat qiladi.

Xalqaro tajribada muammoli kreditlarni boshqarishda "qarzni kapitalga almashtirish" (Debt-to-Equity Swap) mexanizmi korporativ mijozlar bilan ishlashda eng samarali restrukturizatsiya usullaridan biri sifatida qo'llaniladi. Xususan, Xitoy va Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari tajribasida ushbu usul yirik sanoat korxonalarini bankrotlikdan saqlab qolish va bank aktivlarini sog'lomlashtirishda muvaffaqiyatli sinovdan o'tdi. Bu jarayonda bank yoki ixtisoslashgan agentlik korxonaning qarzini uning aksiyalariga almashtirib, korxonaning boshqaruvida bevosita ishtirok eta boshlaydi. Bunday yondashuv korxonaga o'z moliyaviy holatini tiklash uchun vaqt va resurs beradi, bank uchun esa kelgusida aksiyalar qiymatining o'sishi hisobiga yuqori daromad olish imkoniyatini yaratadi. Qarzni kapitalga almashtirish mexanizmi ayniqsa iqtisodiyotning strategik tarmoqlarida faoliyat yurituvchi yirik korxonalar uchun juda samarali hisoblanadi. O'zbekistonda ushbu xalqaro modeldan foydalanish banklarning korporativ mijozlar bilan hamkorligini yangi sifat bosqichiga olib chiqishi mumkin.

Xorijiy mamlakatlarda muammoli kreditlarni undirish samaradorligini oshirishda ixtisoslashgan "moliya sudlari" yoki tezkor arbitraj tizimlarining mavjudligi huquqiy risklarni minimallashtirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ko'pgina rivojlangan yurisdiksiyalarda bank va mijoz o'rtasidagi nizolarni hal qilishning soddalashtirilgan va qisqa muddatli tartib-taomillari mavjud bo'lib, bu garov mulklarini realizatsiya qilish jarayonini tezlashtiradi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, huquqiy tizimning tezkorligi muammoli aktivlarning bozor qiymati pasayib ketishidan avval ularni undirish imkonini beradi. Ixtisoslashgan sud tizimlari nafaqat undirish tezligini oshiradi, balki moliya bozorida shartnomaviy majburiyatlarning bajarilish madaniyatini ham yuksaltiradi. Britaniya yoki Singapur huquqiy tizimidagi moliya arbitraji tajribasini o'rganish O'zbekistonda bank nizolarini hal qilishning zamonaviy mexanizmlarini yaratishda muhim asos bo'ladi.

Muammoli kreditlar darajasini pasaytirishda transchegaraviy ma'lumot almashinuvi va global kredit byurolari bilan integratsiyalashuv xalqaro amaliyotda "yomon mijozlar" filtri sifatida xizmat qiladi. Ko'pgina xorijiy davlatlarda mijozning kredit tarixi nafaqat mamlakat ichida, balki xalqaro darajada ham monitoring qilinadi, bu esa risklarni baholashda yuqori aniqlikni ta'minlaydi. Kredit ma'lumotlarining ochiqligi mijozlar o'rtasida "moliyaviy intizom" tushunchasini mustahkamlab, muammoli aktivlar yuzaga kelishining oldini oluvchi profilaktik chora vazifasini o'taydi. Xalqaro kredit byurolari tajribasi shuni ko'rsatadiki, ma'lumotlar bazasining kengligi va chuqurligi banklarga mijozning kelajakdagi to'lov qobiliyatini matematik aniqlikda bashorat qilish imkonini

beradi. Milliy bank tizimimizda xalqaro ma'lumotlar almashinuvi tizimlariga to'liq integratsiyalashuv kredit xatarlarini boshqarishda yangi metodologik ufqni ochib beradi. Ma'lumotlar shaffofligi banklarning kreditlash xarajatlarini pasaytiradi va umumiy portfel sifatini barqarorlashtiradi.

Xorijiy tajribalarning O'zbekiston bank tizimiga adaptatsiya qilish istiqbollari milliy iqtisodiyotning transformatsiya bosqichida banklar barqarorligini ta'minlashning fundamental asosidir. Xalqaro "Yomon bank" va "Aktivlarni boshqarish kompaniyalari" modellarini milliy qonunchilikka muvofiq joriy etish muammoli kreditlar hajmini sezilarli darajada kamaytirish imkonini beradi. Bunda nafaqat xorijiy modellarni ko'r-ko'rona ko'chirish, balki ularni milliy iqtisodiy muhit va qarz oluvchilarning xulq-atvoriga moslashtirish juda muhimdir. Xalqaro ekspertlarning fikricha, O'zbekistonda muammoli aktivlar uchun institutsional bazani yaratish banklarni xususiylashtirish jarayonlarini ham tezlashtiradi. Aktivlarni sog'lomlashtirishning xalqaro mexanizmlari banklarimizning kapital yetarliligi va rentabellik ko'rsatkichlarini xalqaro standartlar darajasiga olib chiqishda asosiy qurol bo'lib xizmat qiladi. Kelajakda bunday yondashuv bank tizimining tashqi shoklarga nisbatan chidamliligini sezilarli darajada oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, banklarda muammoli kreditlar darajasini pasaytirishda xorijiy tajribalardan foydalanish shunchaki yangilik emas, balki tizimli muammolarni bartaraf etishning zaruriy ehtiyojidir. Janubiy Koreya, Ispaniya, AQSh va Yaponiya kabi davlatlarning institutsional yondashuvlari bank aktivlarini sog'lomlashtirishning mukammal yo'l xaritasini shakllantirishda ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi. Aktivlarni boshqarishning innovatsion usullarini, jumladan sekuryutizatsiya va ikkilamchi bozorni shakllantirishni amaliyotga tatbiq etish milliy bank tizimining barqaror o'sishini ta'minlaydi. Xorijiy tajribalarni tizimli qo'llash bank boshqaruvida "risk-orientirlangan" yondashuvni mustahkamlaydi va moliya bozorining raqobatbardoshligini oshiradi. Mazkur jarayonda davlatning tartibga soluvchi roli va qonun ustuvorligi aktivlarni undirish samaradorligini kafolatlovchi asosiy faktorlar bo'lib qolaveradi. O'zbekiston bank tizimi uchun xalqaro tajriba asosida shakllantirilgan yangi model aktivlar sifatini boshqarishda mutlaqo yangi sifat bosqichiga chiqish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi "2020–2025-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi PF-5992-son Farmoni.

2. Jumaev N. X. Bank tizimi transformatsiyasi sharoitida kredit portfeli sifatini boshqarish. Monografiya. – T.: "Iqtisod-Moliya", 2021. – 184 b.

3. KAMCO (Korea Asset Management Corporation). The Experience of NPL Resolution and Corporate Restructuring in Korea. – Seoul: KAMCO Research, 2022. – 45 p.

4. SAREB (Sociedad de Gestión de Activos procedentes de la Reestructuración Bancaria). Management of Real Estate Assets and NPLs: The Spanish Experience. Annual Report. – Madrid, 2023. – 38 p.

5. Reinhart C. M., Rogoff K. S. This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly. – Princeton University Press, 2009. – 463 p.

6. International Monetary Fund (IMF). Strategies for Resolving Nonperforming Loans: International Experience and Lessons for Emerging Markets. – Washington DC: IMF Working Paper, 2022. – 52 p.